

MİMAR SİNAN'IN BİYOGRAFİLERİ VE OSMANLI ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDA BÜYÜKÇEKMECE (KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN) KÖPRÜSÜ ONARIMLARI

BÜYÜKÇEKMECE (SULEIMAN THE MAGNIFICENT) BRIDGE IN THE LIGHT OF ARCHITECT SINAN'S BIOGRAPHIES AND OTTOMAN ARCHIVE DOCUMENTS

Ayşe AVŞIN*

Umut BİLGİÇ**

ÖZ

Büyükçekmece Köprüsü; geçmişte Marmara Denizi'nin bir koyu olan, sonradan kıyı set gölü (lagün) biçiminde oluşumunu tamamlamış Büyükçekmece Gölü üzerinde inşa edilmiştir. Başkent İstanbul'dan sonraki ilk menzilde yer alan köprü, Osmanlı'ya Avrupa içlerini tarif eden yol güzergâhları üzerindedir. Yapının inşaatına Kanuni Sultan Süleyman döneminde başlanmış çalışmalar halefi II. Selim'in hükümlerinin ilk yıllarında, 1567/1568, yılında tamamlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda üç padişaha baş mimarlık görevinde bulunmuş Mimar Sinan tarafından inşa edilmiş yapı, aynı zamanda Sinan'ın adını yapım kitabesine yazdırdığı tek eseridir. Bu makalede köprünün, kullanıma girdiği zamandan Osmanlı Devleti'nin yıkıldığı güne kadar geçen sürede, geçirdiği onarımların arşiv belgelerindeki izleri sürülmüştür. Çalışma boyunca; köprünün banisi-mimarı- inşa tarihi hakkında bilgi veren köprü yapım kitabesi, birçok bilimsel yayına konu olmuş köprünün mimarı Mimar Sinan'a ait tezkire ve risalelerinde köprü hakkında anlattıkları, Osmanlı arşivlerinde yer alan ve 18.-20. yüzyıllar arasına tarihlenen ferman, şikâyet dilekçeleri, keşif defterleri, raporlar, devlet kurumları arasındaki yazışmalar, özel notlar ile 20. yüzyılın başında çizilmiş rölöveler ana kaynakları oluşturmuştur. Araştırma sonucunda arşivlerde yer alan ve Büyükçekmece Köprüsü'ne ait olduğu anlaşılan tüm keşif defterleri ve raporların son derece detaylı bir şekilde hazırlandığı tespit edilmiştir. Öyle ki, 19.yüzyılın ilk yarısına tarihlenen bir keşif defterinde kullanılacak tüm malzemenin ölçüsü tek tek verilmiş ayrıca ayaktan döşeme bitim elemanına kadar onarımın nasıl yapılacağı tarif edilmiştir. 20.yüzyılın başına ait bir evrakta ilk defa "tarihi eser" olduğu belirtilen köprünün; I. Dünya Savaşı yıllarında hazırlanan rölöve çizimleri yapı ve yakın çevresi hakkında son derece kapsamlı bilgi sunmakta, bununla birlikte günümüzde köprüde gözlemlenen kemer deformasyonlarının o yıllarda da var olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mimar Sinan, Osmanlı Köprüleri, İstanbul, Kitabe, Osmanlı Arşivleri.

* Dr, Yüksek Mimar, Koruma Uzmanı. Karayolları Genel Müdürlüğü, Sanat Yapıları Dairesi Başkanlığı Tarihi Köprüler Şubesi Müdürlüğü, Ankara.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6045-881X> ♦ E-mail: ayseavsin@yahoo.com

** Yüksek Mimar, Koruma Uzmanı, ANB Mimarlık Müşavirlik İnşaat ve Tic. Ltd. Şti., Ankara.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9348-4045> ♦ E-mail: umutbilgic@gmail.com

ABSTRACT

Büyükçekmece Bridge was built on Büyükçekmece Lake, which was a bay of the Marmara Sea in the past and later completed its formation in the form of a lagoon. The bridge, which is located at the first range after the capital Istanbul, is on the road route from the Ottoman Empire to Europe. The construction of the building started during the reign of Suleiman the Magnificent and the works were completed in 1567/1568, in the first years of the reign of his successor, Selim II. The building, which was built by Mimar Sinan, who served as the chief architect for three sultans in the Ottoman Empire, is the only work that his name was written on the construction inscription.

In this article, the traces of the repairs of the building, from the time the bridge was put into use to the collapse of the Ottoman Empire, were investigated in the written archive documents. The main sources used in the study can be listed as follows: the bridge construction inscription giving information about the builder-architect-construction history of the bridge, what the architect of the bridge, Mimar Sinan, told about the bridge in his biographies and pamphlets, edicts, petitions, discovery books, reports, correspondence between state institutions, private notes in the Ottoman archives which are dated between the 18th and 20th centuries and the survey drawings created at the beginning of the 20th century.

As a result of the research, in seven biographical manuscripts that are directly associated with Mimar Sinan and his works, written by himself, and have been the subject of many modern studies, it has been seen that the architect attaches special importance to the Büyükçekmece Bridge among the twelve bridges that he stated that he built. Mimar Sinan mentioned that he built the bridge in one of his biographies, *Tezkiretü'l Ebniye*. In *Tezkiretü'l-Bünyân*, he explained in detail the construction of the bridge that is the subject of our study, as one of the six structures that he cares about, and in *Tuhfetü'l-Mi'mârîn*, he stated that some of the bridge's legs were damaged and rebuilt after the flood. Apart from the Sinan biographies, which describe the bridge and its construction, it has been determined that all the discovery books and reports in the Ottoman archives of the State Archives Directorate, which appear to belong to the Büyükçekmece Bridge, were prepared in extreme detail. So much so that, in a discovery book dated to the first half of the 19th century, the measurements of all the materials to be used were given one by one, and how the repair would be carried out, from the footing to the floor finishing element, was described. Survey drawings of the bridge prepared during World War I, provide extremely comprehensive information about the building, which was stated as a "historical work" for the first time in a document from the beginning of the 20th century and its immediate surroundings, and also reveal that the arch deformations observed on the bridge today also existed in those years.

Keywords: *Mimar Sinan, Ottoman Bridges, Istanbul, Inscription, Ottoman Archive.*

Giriş

Yüzyıllar boyunca birçok medeniyetin gelişimine tanıklık etmiş Anadolu topraklarında askeri, ticari ve toplumların karşılıklı etkileşimini sağlayan haberleşmeyi olanaklı kılabilmek için doğal güzergâhlar üzerinde yollar, yolun çeşitli nedenlerle kesintiye uğradığı noktalarda ulaşım sisteminin bir parçası olarak güzergâhın devamlılığını sağlamak için köprüler inşa edilmiştir. Günümüz Türkiye'sinde; bir mühendislik ve mimarlık yapıtı olarak tarihi köprülerin korunmasına yönelik envanter, restorasyon proje ve uygulama çalışmaları Karayolları Genel Müdürlüğü'nün sorumluluğu altındadır. Karayolları Genel Müdürlüğü envanterinde 2022 yılı itibari ile toplam 2421 adet korunması gerekli kültür varlığı olarak tescilli tarihi köprü bulunmaktadır. Bu köprülerin en önemli örneklerinden bir tanesi üç padişaha baş mimarlık görevinde bulunmuş Mimar Sinan tarafından inşa edilmiş, Büyükçekmece (Kanuni Sultan Süleyman) Köprüsü'dür.

Osmanlı İmparatorluğu, 14. ve 15. yüzyıllarda bir Balkan İmparatorluğu olarak güçlenmiş¹ ve bölgeye yaklaşık 550 yıl hâkim olmuştur. Büyükçekmece Köprüsü Osmanlı'yı Avrupa içlerine ulaştıran yollar üzerinde İstanbul'dan sonraki ilk menzilde, güzergâhın devamlılığını sağlamak için, inşa edilmiş olup konumu itibariyle son derece stratejik bir öneme sahiptir.

Anadolu Türk mimarisinin 16. yüzyıl başlarına kadar olan dönemlerini inceleyen araştırmacıların birincil kaynak niteliğinde kullanabilecekleri tarihi belge oldukça sınırlıdır². Bahse konu dönemlerde inşa edilmiş çok sayıdaki mimari eseri incelerken eserlerin kendisi, eğer varsa kitabesi ve ancak birkaçı günümüze gelebilen vakfiyeleri dışında az sayıda tarihi dokümana erişilebilmektedir. Bununla birlikte 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mimarların özgeçmişlerini kaleme alma/aldırma gelenekleri, yapılar hakkında birçok bilinmezi birincil kaynaktan anlamamıza olanak sağlamaktadır. Biyografiler dışında; 16. yüzyıl sonrası Osmanlı mimarisinin gelişimi-değişimi hakkında bilgi veren vakfiyeler, tapu defterleri, şer'i mahkeme kayıtları ve devlet arşivine girmiş çok sayıdaki buyruklar diğer önemli yazılı kaynaklardır. Öte yandan çoğunluğu doğrudan devletin sorumluluğunda bulunan inşa ve imar faaliyetleriyle ilgili son derece önemli bilgiler; inşaat, tamirat, keşif, inşaat malzeme, inşaat masraf, işçi ücret defterleri ile yine benzer konuları içeren müteferrik defterler de bulunabilmektedir³.

Büyükçekmece Köprüsü'nün inşası sonrasında geçirmiş olduğu onarımların izlerini, arşiv belgelerinde, süren bu çalışmada öncelikle yapının konum bilgisi verilmiş ve mimari tanımlaması yapılmıştır. Sonrasında; köprünün inşa süreci, çeşitli bilim insanlarınca değişik zaman dilimlerinde kapsamlı bir şekilde incelenen ve yayınlanan, Mimar Sinan biyografi ve monografilerinden⁴ aktarılmış; bunlar dışında Devlet Arşivleri

1 Ortaylı, 2006, 46.

2 Erdoğan, 1953, 96.

3 Erdoğan, 1953, 95.

4 Bugüne değin Mimar Sinan ve yapıtlarıyla doğrudan ilgili olarak birçok bilgi veren yedi adet özgeçmiş nitelikli yazma eser tespit edilmiş ve yayınlanmıştır. Bunlar; Risâle-i Selimiye, Risâle-i Padişahnâme / Menâkıb-ı Sultan Süleyman, Adsız Risale, Risâle-i Mi'mâriyye,

Başkanlığı Osmanlı Arşivinde köprünün inşa süreci ile ilgili olarak tespit edilen ve yayınlanmış bir belge ek olarak sunulmuştur. Yine aynı bölümde yüzyıllara meydan okuyan bu mühendislik ve mimarlık harikasının, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde bulunan; çeşitli onarım, onarıma yönelik keşif belgeleriyle ilk rölöve çizimine ilişkin görseller ve bu görseller ışığında geliştirilen onarım önerilerine ait belgeler detaylı bir şekilde incelenmiştir. Tüm bu veriler sonuç bölümünde değerlendirilerek çalışma sonlandırılmıştır.

1. Köprünün Konumu Ve Mimari Tanımı

Büyükçekmece Köprüsü; İstanbul ili, Büyükçekmece ilçesinde, ilçe merkezi ile Mimar Sinan Mahallesi arasında, E-5 karayolunun hemen kuzeyinde yer almaktadır⁵. Yapı geçmişte; Marmara Denizi'nin bir koyu olan, sonradan kıyı set gölü (lagün) biçiminde oluşumunu tamamlamış Büyükçekmece Gölü üzerinde inşa edilmiştir (Fot. 1-2 ve Çiz. 1). Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli'deki üç ana yol güzergâhı üzerinde, İstanbul'dan sonraki ilk menzil olan Büyükçekmece'de bulunan külliye'nin⁶ bir parçası olan anıtsal köprü Osmanlı Klasik Dönemi eserlerinden biridir.

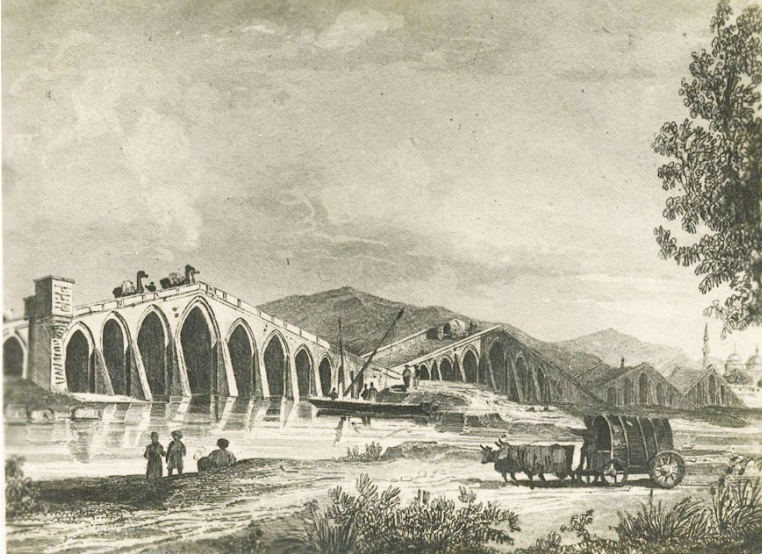
Kuzeydoğu-güneybatı uzantılı yapı, en yüksek noktasındaki orta kemerinden iki yöne eğimli dört köprünün, göl içinde büyük boyutlu moloz taşlar kullanılarak inşa edilmiş üç ada⁷ üzerindeki bağlantı döşemeleriyle birbirine bağlandığı ve tek köprü haline getirildiği bir mimari yapıdır. Toplam uzunluğu 638,12 m⁸ olan yapının döşeme hattının genişliği her dört köprü için ortalama 7,32 m'dir⁹. Köprünün göz sayısı yirmi sekizdir. Sivri kemerli bu gözlerin en küçüğünün açıklığı 4,52 m, en büyüğünün açıklığı ise 11,82 m olarak ölçülmüştür. Köprü döşemesini iki yanda korkuluklar sınırlamaktadır. Köprü bölümleri arasındaki bağlantı aralıklarının korkuluksuz olması, olası bir sel felaketinde gelen suyun köprüye zarar vermeden geçip gitmesi için düşünülmüş mimari bir detay olarak dikkat çekmektedir. Korkuluklar dışında her köprünün başlangıç ve bitiş hatları babalar ile belirlenmiştir.

Tuhfetü'l Mi'mârîn, Tezkiretü'l-Ebniye ve Tezkiretü'l-Bünyân'dır. Bilgi için bk. Dipnot 20

- 5 Köprü Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 14.03.1980 tarih ve 11789 sayılı kararı ile tescillenmiştir.
- 6 Köprünün doğusunda bulunan; Büyükçekmece Kervansarayı, Sokullu Mehmet Paşa Camii ve Kanuni Sultan Süleyman Çeşmesi günümüze ulaşmış külliye'ye ait diğer yapılarıdır.
- 7 İstanbul yönündeki ilk ada 672,72 m², ortadaki 559,04 m², Silivri yönündeki üçüncü ada ise 659-40 m²'lik alanın dolgulanmasıyla oluşturulmuştur.
- 8 İstanbul yönündeki birinci köprü 157,44 m uzunluğundadır. Bunu 25,39 m uzunluğundaki ilk bağlantı döşemesi takip eder. İlk bağlantı döşemesi sonrasında gelen ikinci köprü 135,11 m uzunluğunda olup, üçüncü köprü ile bağlantıyı 15,53 m uzunluğundaki ikinci bağlantı döşemesi sağlamaktadır. Bundan sonraki üçüncü köprü 101,33 m uzunluğundadır ve 16,99 m uzunluğundaki üçüncü bağlantı döşemesi ile Silivri yönündeki son köprüye bağlantı sağlar. Silivri yönündeki dördüncü köprü ise 186,33 m uzunluğundadır.
- 9 İstanbul yönündeki birinci köprü 7,21 m; ikinci köprü 7,29 m; üçüncü köprü 7,40 m ve Silivri yönündeki dördüncü köprü 7,41 m genişliğindedir.

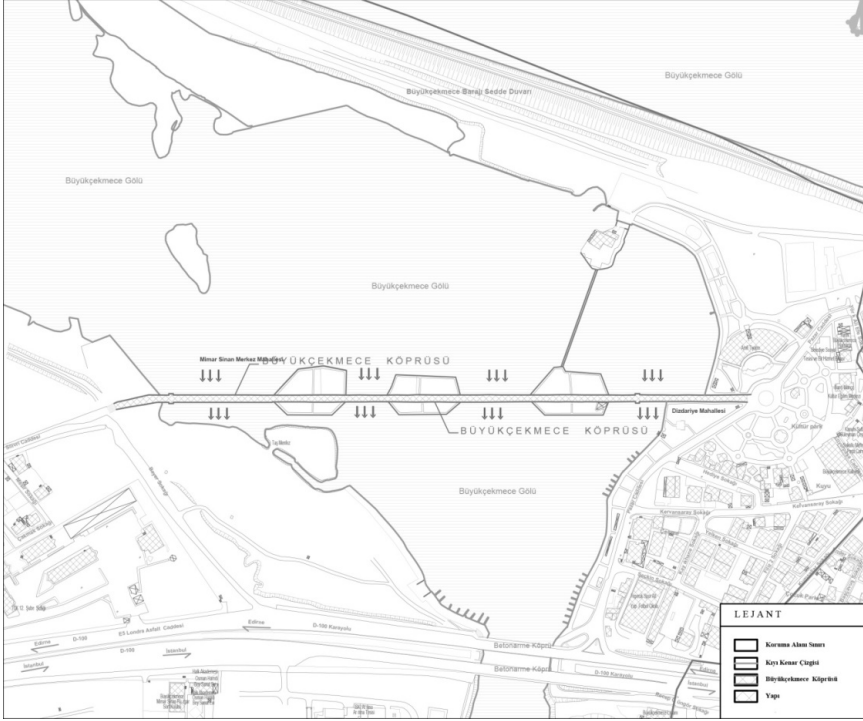

Fot. 1: Büyükçekmece Köprüsü'nün mansap cephesi, doğudan genel görünüm.

Fot. 2: Büyükçekmece Köprüsü'nün Lemaitre adında bir ressam tarafından çizilmiş, Danvin adlı bir hakkâk eliyle hakedilmiş çelik gravürü. (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Krt_005380)

Köprü cepheleri sade görünümlüdür. Tempandaki yalınlığa; İstanbul yönündeki ilk köprüde yer alan seyir terasları ile Silivri yönündeki son köprüdeki kitabeliklerle hareketlilik kazandırılmıştır. İstanbul yönündeki ilk köprü'nün orta kemer aksında yer alan seyir terasları köprü'nün memba ve mansap cephelerine karşılıklı gelecek şekilde yerleştirilmiştir (Fot. 3). Dörder adet taş konsol üzerine oturtulmuş olan terasların zemini köprü döşemesinden bir basamak yüksektedir. Teras içerisindeki oturma sekileri zemin ve korkuluk üst kotlarını ortalayacak şekilde oluşturulmuştur.

Çiz. 1: Büyükçekmece Köprüsü ve yakın çevresi planı. (İBB Başkanlığı'nın 27.08.2014 tarihinde onaylanmış 5000 ölçekli Halihazır Haritası esas alınarak tarafımızca üretilmiştir.)

Kitabeleri taşıyan köşkler ise tempandan adeta şahnişin gibi dışa taşırılmış, altlarındaki çıkmalar mukarnaslar halinde yapılmıştır (Fot.4). Kitabelerin oturtulduğu alanların memba ve mansap cephelerindeki dış yüzeylerine her iki kenar boyunca, yanall yüzlere de taşacak şekilde, sütunçeler yerleştirilmiştir. Oturma sekileri çok ufak olan bu köşkların iç kısımlarının satırlarını; memba yönünde beş satırlık Arapça (Fot. 5), mansap yönünde ise üç satırlık Türkçe (Fot. 6) kaval silmeli kartuşlar içerisine oturtulmuş kitabeler kaplar. Kitabeler sağda ve solda birer paye ile sınırlandırılmıştır. Kitabelerin celi sülüs yazıları Derviş Mehmed'in hattı ile kaleme alınmıştır¹⁰. Kitabelerden de anlaşılacağı üzere köprünün yapımına Sultan Süleyman'ın fermanıyla başlanmış, inşaat halefi II. Selim döneminde tamamlanmıştır. Arapça kitabedeki tarih beyti ebcedi 975 (1567/1568) tarihini verir¹¹.

10 Kunter, 1942, 449; Eyice, 1992, 520. Ayrıca köprünün Arapça kitabesinin transkripsiyonu için bkz. Bozkurt, 1952, 58 ve 60; Çulpan, 2002, 145.

11 S. Mülayim "Sinan bin Abdülmenan. Bir Dünya Mimarının Hayat Hikayesi, Eserleri ve Ötesi" adlı eserinde Büyükçekmece Köprüsü'nü 1564 yılına tarihlemektedir. (Mülayim, 2013, 94).

Fot. 3: Köprü mansap cephesi, İstanbul yönündeki birinci köprü, seyir terasları.

Fot. 4: Köprü mansap cephesi, Silivri yönündeki dördüncü köprü, kitabelikler.

Aynı yapıyı O. Bozkurt “Koca Sinan’ın Köprüleri” adlı kaynak kitapta (Bozkurt, 1952, 54), diğer taraftan C. Çulpan “Türk Taş Köprüleri: Ortaçağ’dan Osmanlı Devri Sonuna Kadar” adlı eserinde (Çulpan, 2002, 145) 1567 yılına tarihlemektedirler. Semavi Eyice ise yapıyı incelediği “Büyükçekmece Köprüsü” adlı makalesinde inşa tarihini 1567/1568 olarak belirtmektedir (Eyice, 1992, 520). Ü. Öziş’de “Sinan Dönemi Türk Taş Köprüleri” adlı makalesinde Eyice ile aynı zaman aralığını bildirmektedir (Öziş vd, 1997, 1148). Tarih üzerine yapılan hesaplamalarda Mülayim, Bozkurt ve Çulpan’ın bir hesap hatası yaptığı ve Eyice ve Öziş’in verdiği tarih aralığının daha doğru olduğu görülmüş ve köprü tarihlendirmesinde bu tarihe sadık kalınmıştır..

Fot. 5: Silivri yönündeki dördüncü köprü memba yönündeki kitabeliğindeki Arapça Kitabe.

Fot. 6: Silivri yönündeki dördüncü köprü mansap yönündeki kitabeliğindeki Türkçe Kitabe.

Memba yönündeki Arapça kitabenin günümüz Türkçesi'yle sadeleştirilmiş hali şu şekildedir:

“Abdullah oğlu Yusuf’un eseridir. Allah ona bizzat çalışanlara mağfiret etsün.

Bu güzel köprünün ve değerli geçidin temelini Allah taâlânın rızası için Selim Hân’ın oğlu Sultan, Sultan Süleyman Hân attı. (Yarabbi onu sırat ve mizânın tehlikesinden koru!) Bunu müteakip merhum mağfur deni dünyadan canibi rahmet ve Cennete intikal etti. Sonra en büyük sultan, Ulu Hâkan Arab ve Acemin meliklerinin efendisi, dünyada ve âhirette Allâhın gölgesi ve Sultan Osman’ın oğlu Sultan Orhan’ın oğlu Sultan Murad’ın oğlu Sultan Bayezid’in oğlu Sultan Mehmed’n oğlu Sultan Murad’ın oğlu Sultan Mehmed’in oğlu, Sultan Bayezid’in oğlu Sultan Selim’in oğlu Sultan Süleyman’ın oğlu Sultan oğlu Sultan Selim onun tahtı saltanatına calis oldu ve 975 senesinde o köprüyü tamamladı. Zamanın sonuna kadar devletini ebedi kılsın ve saltanatu idame etsin. Tanrı Kur’an hürmetine ikisinin hayratlarını kabul etsin.

Bu kitabeyi Derviş Mehmed yazdı¹².”

Memba yönünde beş satırlık Arapça kitabenin sağ kenarındaki paye üzerinde yazan *Amali Yusuf Bin “Abdullah”* (Abdullah oğlu Yusuf’un eseridir) ibaresi köprüyü yapan mimarın adını vermektedir¹³ (Fot. 7-8). Mimar Sinan’ın eserleri üzerinde bilinen

12 Kunter, 1942, 449.

13 Kunter, 1942, 431.

tek imzası olan bu levhada¹⁴, tanındığı ad yerine sadece Yusuf adının yazılmış olması onun daima alçak gönüllü olduğunun bir belirtisi olarak kabul edilmektedir. Nitekim Koca Sinan; Saî Mustafâ Çelebi'ye manzum bir şekilde kaleme aldirdığı biyografisinde kendisini; “*Bu tilmîz-i habîb pîr-i neccâr / Kulun Yûsuf bin Abdullah mi'mâr*” şeklinde takdim eder. Osmanlı devrinde Yusuf adının daima Sinaneddin adı ile beraber anılışı ve devşirmelerde baba adı olarak da “abd” ön ekiyle başlayan adların kullanılması bunun Sinan'ın imzası olduğunu göstermektedir¹⁵.

Köprünün mansap yönünde yer alan ve yapının II. Selim zamanında tamamlanmış olduğunu belirten Türkçe kitabe metni ise şu şekildedir:

- “*Lâ îlâhe ill ' Allâh* *Muhammedün Resûlullah*¹⁶
1. *Hazret-i Sultan Süleyman kim ana) – Şâhrâh ola Sırat-ı müstakim –*
Başladı bu cisri olmadı temâm
2. *Kıldı azm-i sûyi Cennat-ün-na'im – Geldi anı zıll-i Hakk Sultan Selim*
– Etdi teknil oldu bir cisri-azim
3. *Dedi târihin Hüdayi ol zaman – Yapdı âb üzre bu cisri Şeh Selim*
*Bu kitabeyi Dervîş Mehmed yazdı*¹⁷.”

Fot. 7: Arapça yapım kitabesinin sağ üst köşesindeki Mimar Sinan imzasının tahrip edilmeden öncesine ait fotoğrafı. (Anonim)

Fot. 8: Arapça yapım kitabesinin sağ üst köşesindeki Mimar Sinan imzasının onarımdan sonrasına ait fotoğrafı. (IRCICA Nuri Arlasez Koleksiyonu, Kod No:155-31.)

14 Orijinal levha 1960'lı yıllarda (detaylı bilgi için bkz. Eyice, 1992, 521) kaçakçılar tarafından tahrip edilmiştir. Karayolları Genel Müdürlüğü köprüde yaptığı bir restorasyon çalışmasında bu önemli yapı elemanının replikasını eskisinin yerine koymuştur.

15 Kunter, 1942, 448; Bozkurt, 1952, 63; Eyice, 1992, 520; Mülayim, 2013, 94.

16 Kelime-i Tevhid kitabeyi sağda ve solda sınırlayan payeler üzerindeki mermer levhalara işlenmiştir.

17 Kunter, 1942, 449.

2. Mimar Sinan Biyografileri Ve Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Köprünün İnşası Ve Geçirdiği Onarımlar

2.1. Köprünün İnşa Süreci

Büyükçekmece Köprüsü'nün inşa fikri, tasarım süreci ve inşaatı sırasında uygulanan teknikler hakkındaki ilk bilgiler, Mimar Sinan'ın kendisinin kaleme aldığı *tezkire*¹⁸ ve *risalelerinden*¹⁹ gelmektedir²⁰.

- 18 Biyografi. Sözlükte “anmak, hatırlamak” manasındaki zıkr kökünden türeyen tezkire (çoğulu tezâkir) “hatırlamaya vesile olan şey” demektir. Terim olarak eski dönemlerde yazılan biyografik-antolojik eseri ifade eder. Detaylı bilgi için bkz. Öz, 2012, 68-69.
- 19 Monografi. Sözlükte “göndermek” anlamındaki irsâl kelimesinden isim olan risâle (risâlet, çoğulu resâil) “sözlü veya yazılı mesaj iletme” mânasında “elçilik” demektir. Elçinin iletmiş yazılı mesaja, ayrıca küçük kitaba da risâle denilmiştir (Kâmus Tercümesi, III, 224). Risâlenin mânası zaman içinde hitap, kitap, mektup, makale; inceleme, araştırma, monografi kelimelerini karşılayacak şekilde genişlemiştir. Detaylı bilgi için bkz. Er, 2008, 112-113.
- 20 Bugüne değin Mimar Sinan ve yapıtlarıyla doğrudan ilgili bilgiye ulaşabilen yedi adet özgeçmiş nitelikli yazma eser tespit edilmiştir (Sâi Mustafa Çelebi, 2006, vii). Risaleleri ve içeriklerini şu şekilde özetlemek mümkündür. **Risâle-i Selimiye** (Dayızade Mustafa Efendi tarafından yazılmış eserdir [Kuran, 1986, 20]. Monografi nitelikli bu eser Selimiye Camisinin modüler sistemini mistik anlatımlarla çözmeyi amaçlamıştır [Sâi Mustafa Çelebi, 1989, 20]). **Risâle-i Padişahnâme / Menâkıb-ı Sultan Süleyman** (Şair Eyyubi tarafından yazılmış 72 sayfadan oluşan manzum bir eserdir [Kuran, 1986, 20]. Kanuni Sultan Süleyman'ın sefer ve fetihlerindeki başarılarını ve cesaretini anlatan bu eser aynı zamanda Kanuni'nin inşa ettirdiği yapılarından dolayısıyla Mimar Sinan'ın dehasından dolayı olarak bahseder [Sâi Mustafa Çelebi, 1989, 21]). **Adsız Risale** (Sâi Mustafa Çelebi tarafından Mimar Sinan'ın kendi anlatımıyla ele alınan yazma eserdir. Eser, içeriğinde sadece hamam yapılarının listesini barındırmakta olup, daha sonra tamamlandığı düşünülen *Tuhfet-ül-Mi'mârîn*'in taslağı olarak değerlendirilir [Sâi Mustafa Çelebi, 2006, 10]). **Risâle-i Mi'mârîyye** (Sâi Mustafa Çelebi tarafından kaleme alınan *Tuhfet-ül-Mi'mârîn*'in önsözünün taslak hali gibidir. Bu eser Mimar Sinan'ın hayatı ile ilgili genel bilgiler verdikten sonra 11 farklı tipte yapı inşa ettiğinden bahseder ve bu yapıların listelerini vermeden ani bir şekilde sonlanır [Sâi Mustafa Çelebi, 2006,10]). **Tuhfetü'l Mi'mârîn** (Adsız Risale ve Risâle-i Mi'mârîyye'nin tamamlanmış halidir. Bu eser de diğerleri gibi Mimar Sinan'ın hayatı hakkında genel bilgileri aktardıktan sonra başmimarın yapımında bizzat ya da dolaylı olarak katkıda bulunduğu 12 tipteki yapılarının tam listesini vermektedir. Cuma camileri ile başlayan liste, mescidler, medreseler, imaretler, darüşşifalar, saraylar, su kemerleri, köprüler, köşkler, hamamlar, mahsenler şeklinde devam etmekte ve kervansaraylarla sonlanmaktadır [Sâi Mustafa Çelebi, 2006, 12, Kuran, 1986, 20.]). **Tezkiretü'l-Ebniye** (Sâi Mustafa Çelebi tarafından Mimar Sinan'ın kendi anlatımından yazılan yazma eserdir. Aslen Mimar Sinan'a atfedilen yapıların listesinden oluşmaktadır. Eser öncelikle manzum şekilde yazılmış bir giriş içerir. Sonrasında ise Mimar Sinan'ın hayatı ile ilgili bilgiler verir. Yapılar listesi yine 12 başlık altında toplanır ve bu biyografide inşa edildikleri konumlarıyla birlikte zikredilir. Yapılar; cuma camileri, mescid, medrese, darülkurra, türbe, imaret, darüşşifa, su kemeri, köprü, kervansaray, saray, mahsen ve hamam yapıları olarak tasnif edilmiştir. Yazma eserin farklı kütüphanelerde bulunan ve ufak değişiklikler içeren 16 kopyası mevcuttur [Sâi Mustafa Çelebi, 2006, 4]. Yazma eser ve kopyaları hakkında daha geniş bilgi için bkz. Altınay, 1931; Meriç, 1965). **Tezkiretü'l-Bünyân**

Bunlar dışında; köprü inşaatının 1565 yılında başlamış olduğu bilgisini devlet arşivlerinde yer alan bir belgede bulmak mümkündür. Anılan tarihte Kanuni Sultan Süleyman mührüyle yayınlanan emirin günümüz Türkçesiyle sadeleştirilmiş şekli şu şekildedir: “*Edirne Kadısına hüküm ki: Halen Büyükçekmece yakınında inşa edilecek olan köprü için taşçı ustasına ihtiyaç bulunmaktadır. Buyurdum ki; yüce hükmüm ulaştığında, kazanın sınırları içinde bulunan taşçı ustalarından işe yarar olanları yazarak ve birbirine kefil kılarak gönderesin ki, Nevruz’a kadar gelip hizmete başlayalar. Bu konu önemlidir ve ona göre hareket edip işe yarar ustalardan gönder. Ayrıca gönderdiklerinin bir listesini hazırlayıp ulaştırırsın ki, geldiklerinde bu listeye göre yoklamaları yapılsın 973 (1565)*”²¹. Emirden de anlaşılacağı üzere devletin başı olarak padişah çevre illerden ihtiyaç doğrultusunda çalışacak usta temin edilmesini istemiştir.

Yapının inşaat işlerinde çalışacak işçiyi ve niteliğini konu alan yukarıdaki فرمان dışında, Büyükçekmece Köprüsü ile ilgili ilk bilgi, redaksiyonu yapılmış ilk Sinan biyografisi²² olan, *Tezkiretü'l Ebniye*'de bulunmaktadır. Sinan bahse konu biyografisinde inşa ettiğini belirttiği eserlerinin listesini on üç bölüm halinde vermiştir. Köprülerini sıraladığı dokuzuncu bölümde²³ Sinan'ın başmimarlığı döneminde bizzat veya koordinasyonu altında inşa edilmiş köprülerin listesinde ilk sırada Büyükçekmece Köprüsü (Sultan Süleyman) yer almaktadır. Mimarın hayatını ve yapıtlarını günümüze aktaran bu manzum eserde, Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılan işler aktarılırken, iki beyitte “..... / *Büyükçekmece'deki cisr-i âli / Dahi nice binalar kaldım abâd /....*”²⁴ denmektedir.

Tezkiretü'l Ebniye dışında, Büyükçekmece Köprüsü ile ilgili en detaylı bilgi, bir diğer Mimar Sinan biyografisi olan *Tezkiretü'l-Bünyân*'da bulunur²⁵. Yazmada Sinan'ın başmimar olduktan sonra inşa ettiği eserler on iki başlık altında toplanmıştır. Bu başlıklardan sekizincisinde köprüler sıralanmaktadır²⁶. Tezkirede eserlerin listesinin ve sayısının verildiği kısım sonrasında Mimar Sinan'ın ağızından altı önemli eserinin; Şehzade Camii, Kırkçeşme Suyolları ve su kemerleri, İskender Çelebi Bahçesi'nde Su Kuyusu

(Mimar Sinan'ın hayatını ve yapılarını anlatan Sai Mustafa Çelebi tarafından kaleme alınmış eserdir. Bu eser diğerlerinden farklı olarak Sinan'ın katıldığı seferler, fetihler ve başarılarından etraflıca bahseder [Sâi Mustafa Çelebi, 2002; Sâi Mustafa Çelebi, 2006, 353], **Tezkiretü'l-Bünyân'ın** farklı arşivlerde 11 kopyası bulunmaktadır. [Kuran, 1986, 22.]

21 BOA A.DVNSMHH 5-626; ayrıca Sönmez, 2014, 189-190.

22 Meriç 1965, 55-129; Şeşen, 1988, 270; Sönmez, 2014, 19.

23 İnşa edilen köprüler şu şekilde sıralanmaktadır. Sultan Süleyman Köprüsü (Büyükçekmece), Sultan Süleyman/Silivri Köprüsü (Silivri), (Çoban) Mustafa Paşa Köprüsü (Svilengrad), Merhum (Sokullu) Mehmed Paşa Köprüsü (Marmaracık-Tekirdağ), Halkalıpınar Odabaşı Köprüsü (İstanbul-Halkalı), Haramidere Kapıağası Köprüsü (İstanbul), Sinanlı Sokullu Mehmed Paşa Köprüsü (Kırklareli-Alpullu), Merhum Veziriazam Sokullu Mehmed Paşa (Drina) Köprüsü (Vişegrad-Bosna). Detaylı bilgi için bkz. Sönmez, 2014, 95; 108-109.

24 Sai Mustafa Çelebi, 2002, 104; Sönmez, 2014, 90

25 Şeşen, 1988, 270; Sönmez 2014, 31-86

26 Eserde anılan köprü isimleri *Tezkiret'ül Ebniye* ile aynıdır. Liste için bkz. Sönmez, 2014, 55-56.

ve Su Dolabı, Büyükçekmece Köprüsü²⁷ ve Edirne Selimiye Camii'nin yapımı ve inşaa serüvenleri ayrıntılarıyla aktarılmaktadır.

Mimar Sinan *Tezkiretü'l-Bünyân*'ın Büyükçekmece Köprüsü ile ilgili olan bölümünde *özetle; çalışmalar öncesinde* köprünün inşaa edileceği araziyi kapsamlı biçimde etüt ettiğini, burada eskiden inşaa edilmiş köprünün yıkılma sebebini raporladığını detaylı biçimde aktarmaktadır. Sonrasında yeni inşaa edilecek köprünün resmini çizdiğini ve bunun da padişah tarafından çok beğenildiğini ifade etmektedir. Yüzlerce marangoz ve taşçı ustasının çalıştığı inşaa çalışmaları sırasında ise batardoların çakıldığı, kurşun dökülerek tek parça haline getirilen ahşap kazıklarla köprü ayak temellerinin berkitildiğini belirten Sinan, aynı eserde köprü maliyetinin “yüz on dört yük ve yetmiş üç bin sekiz yüz elli üç akçe” olduğunu söyler²⁸.

27 *Tezkiretü'l-Bünyân*'da Tarihi Büyükçekmece Köprüsü'nden ve inşaa sürecinden, günümüz Türkçesi'ne sadeleştirilmiş şekliyle, şu şekilde söz edilmektedir:

“ALLAH'IN RAHMETİNE VE BAĞIŞINA KAVUŞAN SÜLEYMAN HAN'IN BÜYÜKÇEKMECE'DE YAPILMASINI İSTEDİĞİ GÜZEL KÖPRÜ HAKKINDA

Karaların ve denizlerin sultanı, adı bütün dünyaya yayılan Padişah Süleyman Han, bir gün İstanbul'un etrafında gezintiye çıkmıştı. Yolları Büyükçekmece'ye uğradı. Halkın bir yakadan öbür yakaya geçerken çektiği sıkıntıyı gördü. Eskiden burada bir köprünün bulunduğunu, ancak denizin dalgalarıyla yıkıldığını tespit edip aynı yerde bir büyük köprünün yapılması gerektiğini düşündü. Böylece Müslümanlara şefkatinden bir hatıra bırakmış olacaktı.

Saadetli Padişah, ben âciz kuluyla bu konuyu görüştükten sonra, devletin ileri gelenlerine düşüncesini açıkladı. Hepsi de gayet olumlu bulup sultanın yardımseverliğine hayran kaldılar:

Saadetli padişah bana şöyle buyurdular:

“Büyükçekmece'ye kâfir zamanında köprü inşaa edenler ne şekilde yapmışlardır? Yıkılma sebebi nedir? Şimdi oraya bir köprü yapmak gerekiyor. Yerinde keşfini yapıp durumu yüce kapıma arz et.” Ferhan-ı Humayun'un gereğini yerine getirmek üzere keşif yaptım ve durumu resmen cevaplandırdım.

“Padişahım, bunun (eski köprünün) binasının dayanaksız olup yıkılmasının nedeni şudur: Hazineden para sarfında gereken bütünüyle yapılmış olsa da köprüyü denizden uzaklaştırılıp kıyıya yakın, bataklık bir alana düşürmüşler. Bundan dolayı temeli devrilmiş, yıkılıp harap olmuş. Kısacası, deniz tarafı hem sığ hem de sağlam yer olduğundan köprünün deniz tarafında yapılması daha uygundur.” diyerek çizdiğim resimle beraber arz ettim.

Saadetli padişah çok beğendi ve yüce emirleriyle, yüzlerce marangoz ve taşçı ustalarını toplayarak çalışmaya başladım. Köprünün her ayağına kalyon gibi birer sanduka çakturdım. Sandukaların içindeki sular büyük tulumlarla çekilip boşaltıldı. İki üç adam boyundaki sağlam kazıkları çakıp aralarına kurşun akıttım ve tek parça haline geldi.

Köprünün yapımına toplam yüz on dört yük ve yetmiş üç bin sekiz yüz elli üç akçe harcanmıştır. Feleğin yaptığı köprü gibi yükseldiğini gören cihan sultanı, bu zayıf kuluna “Aferin!” dedi. Sultan ömrünün sonuna doğru gaza amacıyla sefere çıktı ve muradına erip Allah'ın rahmetine kavuştu. Bu sırada köprünün büyük kısmı tamamlanmış, az bir bölümü kalmıştı.

Allah'ın rahmetine ve bağışına kavuşmuş olan sultanın yerine, tahta Sultan Selim Han oturdu. Seferde bulunan İslam ordusunun başına geçmek üzere yola çıktıklarında safa ile bu köprüden geçti ve kısa zamanda tamamlanmasını istedi. Dönüşünde, yine bu köprüden saadetle geçmek kısmet oldu.” Detaylı bilgi için bk. Sâi Mustafa Çelebi, 2002, 79-84; Sönmez 2014, 83-85.

28 Büyükçekmece Köprüsü'nün maliyeti Sinan dönemi iktisadi hayatı için önemli bir kriterdir. Bir “yük”ün 100.000 akçe olduğundan hareketle (Pakalın, 1971, 639) “yüz on dört yük ve yetmiş üç bin sekiz yüz elli üç akçe”nin rakamsal olarak karşılığı 11.473.853 akçedir (Çeçen, 1988,

Fot. 9:

Nakkaş Osman'ın Şahnâme-i Selim Han adlı eserinde yer alan Tarihi Büyükçekmece Köprüsü minyatürü. (TSM A3595; Sâi Mustafa Çelebi, 2002, 81; Bedlek 2015, 1).

Sinan, Büyükçekmece Köprüsü'nü inşa edeceği alanın incelemesini tamamladıktan sonra hazırladığını ifade ettiği resim, olasılıkla köprünün ilk projesidir. Her ne kadar bahse konu proje arşivlerde tespit edilememişse de 16. yüzyılın ikinci yarısında sarayın baş nakkaşı olarak görev yapan ve 1595 yılında öldüğü düşünülen Nakkaş Osman tarafından nakşedildiği bilinen bir minyatürde anıtsal yapı, çevresindeki diğer yapılarla birlikte, ilk kez görselleştirilmiştir (Fot. 9). Nakkaş, birbiriyle bağlantılı dört köprüden oluşan yapıdaki toplam kemer sayısını ve köprüden köprüye geçişi belirleyen bağlantı döşemelerinin sayısını doğru tespit etmiş, yapının çevresindeki kervansaray, camii, çeşme yapılarını eksiksiz olarak betimlemiştir.

433). 16.yüzyılın ikinci yarısında 3,5 gramlık bir Osmanlı altınının 120 akçelik bir karşılığı olduğu bilinmektedir. 11.473.853 akçenin Osmanlı altını olarak karşılığı ise 95.615 adet altındır (Tuğrul, 1944, 1113-114; Miroğlu, 1989,33).

2.1. Büyükçekmece Köprüsünün Geçirdiği Onarımlar

Kanuni Sultan Süleyman'ın son seferi olan Zigetvar Seferi hazırlıkları çerçevesinde başlayan köprü inşaatı padişahın sefer sırasındaki ölümü sonrasında halefi Sultan II. Selim döneminde tamamlanmıştır. Yapının hizmete girmesinden kısa bir süre sonra bazı ayaklarının sel nedeniyle çöktüğü ve Mimar Sinan tarafından bizzat onarıldığı, mimarın kendisinin kaleme aldirdığı *Tuhfetü'l-Mi'mârîn*' adlı biyografisinden öğrenilmektedir²⁹. Yazmada köprülerin sıralandığı sekizinci bölümde³⁰ birinci sırada "*Büyük Çekmece (Sultan Süleyman) Köprüsü*" anıldıktan sonra "*Bazı gözlerini sel almış ve yeniden yapılmıştır*" notu düşülmüştür. Mimar Sinan yazmasında hangi kemerlerin tahrip olduğu konusuna bir açıklık getirmemektedir. Bununla birlikte Büyükçekmece Köprüsü'nün Silivri yönündeki dördüncü köprüsünde, sonan dördüncü ve altıncı kemerlerin memba ve mansap yönlerinde izlenen deplase hatlar, Sinan'ın yıkım sonrasında yeniden inşa ettiği kemerlerin bu kemerler olabileceğini düşündürmektedir (Fot. 10-11).

Fot. 10: Büyükçekmece Köprüsü Silivri yönündeki dördüncü köprüsünün sonan dördüncü kemeri mansap görünüşü.

Fot. 11: Büyükçekmece Köprüsü Silivri yönündeki dördüncü köprüsünün sonan altıncı kemeri memba görünüşü.

Osmanlı arşivlerinde Sinan'ın sözünü ettiği bu yıkıma neden olabilecek selin izleri de araştırılmış ve bir Mühimme Defterindeki 2 Receb 986 (4 Eylül 1578) tarihli kayıta "*Çatalca Kadısına hükümle sel felaketinden etkilenen hassa çayırlarının temizlenmesinin*" emredildiği bilgisine ulaşılmıştır³¹. Birer sureti Vize ve Silivri kadınlarına da ulaştırılmış bahse konu emirden, sel felaketinin Büyükçekmece gölünün kuzey ve batı sahillerinde büyük zarara sebep olduğu anlaşılmaktadır. Böylesi bir felaketin gölün güne-

29 Yazma redaksiyonu tam olarak yapılmamış bir prova yazımı izlenimi uyandırmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Meriç, 1965, 15-52; Aksoy, 1986, 151; Sönmez, 2014, 115-142.

30 *Tezkiret'ül Ebniye ve Tezkiretü'l-Bünyân*'dan farklı olarak *Tuhfetü'l-Mi'mârîn*'de Sinanlı Sokullu Mehmed Paşa Köprüsü (Kırklareli-Alpullu), Merhum Veziriazam Sokullu Mehmed Paşa (Drina) Köprüsü (Vişegrad-Bosna) köprülerine yer verilmezken; burada Sultan Süleyman Köprüsü'nün (Dil İskeleyi) (Gebze-Kocaeli) ismine rastlanılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Sönmez, 2014, 136-137.

31 Kılıç, 2001, 808.

yinde, denize yakın kesimde, yer alan Büyükçekmece Köprüsü'nün de etkilemiş olduğu düşünülebilir.

Mimar Sinan'ın en dikkat çekici yapılarından biri olan Büyükçekmece Köprüsü³² 16. yüzyılın son çeyreğindeki bu ilk onarımı sonrasında, Sultan I. Abdülhamid'in³³ 10 Zilkade 1201 (24 Ağustos 1787) tarihinde yayınladığı fermana kadar, uzunca bir süre resmi yazışmalarda yer almamıştır. Söz konusu fermana “*İstanbul ve Edirne arasındaki yol üzerinde (Sultan Yolu) tamire muhtaç bazı köprü ve kaldırımların onarılması*” buyurulmaktadır³⁴. Emir gereğince Hassa başmimarı Hacı Ebubekir ile Büyükçekmece Naibi Süleyman İzzet Efendi'nin hazırladıkları 16 Zilkade 1201 (30 Ağustos 1787) keşif defterinde³⁵ köprü detaylı bir şekilde incelenmiştir. Defterde, görevin icrası öncesinde işle ilgili olarak baş muhasebeden bölgenin kayıtlarının çıkarıldığı³⁶ ve görevlilere verildiği belirtilmektedir. Elleri dokümanlarla arazi çalışması gerçekleştiren memurlar inceledikleri bölgelerdeki kaldırım taşlarının (olasılıkla döşeme bitim elemanı) teker teker ölçülerini almışlar ve metrekare hesabı yaparak keşif defterine işlemişlerdir. Bunun dışında, yine aynı keşif defterinde köprüleri birbirine bağlayan döşemelerin altındaki adacıkları sınırlayan taşlar ile ada dolgularının yok olmak üzere olduğu ve acilen tamir edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Köprü'nün inşasından 200 yıl sonra dolgu tamiratında kullanılacak taşların ölçüleri aşağıdaki gibi önerilmektedir (Tab. 1).

32 Devrinin çok ötesinde bir tasarıma sahip yapının ihtişamından sadece devlet arşivleri ve Mimar Sinan'ın biyografileri ve monografileri bahsetmez. Köprü'nün inşa edilmesi sonrasında köprüyü görmüş birçok seyyah ve diplomat; rapor, seyahatname ve hatıratlarında yapıdan gıptayla bahsetmektedir. Büyükçekmece Köprüsü'ne eserlerinde ilk yer veren diplomat Jacopo Soranzo'dur. 1566 ve 1575 iki dönem Venedik Balyosu (elçisi) görevinde bulunan Soranzo, Osmanlı ülkesindeki gelişmeleri aktardığı raporlarında, Büyükçekmece'deki iki ağaç köprü'nün yıkıldığından, sonrasında ise Kanuni tarafından Mimar Sinan'a yeni bir taş köprü'nün inşa ettirildiğinden bahsetmektedir.

Jacopo Soranzo dışında köprü'nün hizmete girdiği tarihin hemen sonrasında Osmanlı topraklarını ziyaret eden seyyah Reinhold Lubenau Büyükçekmece Köprüsü'nü İtalyanca, Ponte Grande (Büyük Köprü) adıyla tanımlamış ve yapı bundan sonra Avrupalılar tarafından hep bu şekilde anılmıştır. Lubenau çok da doğru bir tespitle Kanuni'nin Zigetvar Kuşatmasını planladığı süreçte bu köprüyü inşa ettirmeyi düşündüğünü ve bu iş için çok para harcadığını ifade etmektedir (Noyan, 2012, 163).

Avrupalı seyyah ve elçiler dışında 17. yüzyılda gezdiği gördüğü yerlerin sosyo-kültürel yapısını, içinde bulunduğu mekânı, tarihi zenginlikleriyle anlatarak, gelecek nesillere çok yönlü bir araştırma kaynağı bırakan Evliya Çelebi'de Büyükçekmece Köprüsü'yle ilgili hayranlığını bildirmektedir (Demircanlı, 1989, 469. Orijinal kaynak için bkz. “Evliya Çelebi, C.5, 177).

33 Sultan I. Abdülhamid 21 Ocak 1774 – 7 Nisan 1789 tarihleri arasında hüküm sürmüştür. Detaylı bilgi için bkz. Aktepe, 1988, 213-216.

34 BOA C..NF.. 50-2451.

35 BOA A.E.SABH.I_203/13559-3.

36 Baş muhasebeden kayıtların çıkarılmış olması, bu çalışma kapsamında ulaşılan arşiv belgelerinden daha fazlasının olabileceğini düşündürmektedir.

Tab. 1: Köprü bağlantı döşemeleri altındaki kargir adaların onarılmasında kullanılacak taş boyutları

	Keşfe esas ölçüleri	Günümüz ölçü birimiyle (m)
Genişlik	1,5 zirâ ³⁷	1,137
Yükseklik	3 zirâ	2,274
Uzunluk	200 zirâ	151,60

Büyükçekmece Köprüsü için hazırlanan bir diğer keşif 1836 yılına aittir³⁸. Aynı yıl içerisinde yazıldığı anlaşılan bir şikâyet dilekçesinde köprünün Rumeli (Silivri) yönündeki dördüncü kemerinin çatlamış olduğu bildirilmiş, bunun üzerine Evkâf-ı Hümâyûn³⁹ nazırı tarafından, nezaretten Selim Ağa ile Ebniye-i Hassa Müdüriyeti'nden⁴⁰ Mehmed Raşid, yapıda incelemeler yapmak üzere memur tayin edilmişlerdir. Görevliler, yerinde yaptıkları incelemeler sonrasında hazırladıkları keşif defterinde, yapıda yapılması gerekenleri ve kullanılması lazım malzemeyi şu şekilde sıralamışlardır:

- Köprünün Rumeli tarafında olan dördüncü masif kemerinin İstanbul tarafındaki ayağı basmış/batmış olduğundan, üzerindeki kemerin bağlantıları açılmış, bu sebeple kemerin üzenği hattına kadar açılması, noksan olan kısımlarının; battal tomruk ilavesi, demir dil (*timur zebân*) ve kurşun ile bağlanması gerekmektedir. Kemerin onarılması için gerekli kalıp harcı ve kemeri askıya almak için gerekli iskele ölçüsü aşağıdaki gibidir (Tab. 2):

Tab. 2: Dördüncü masif kemerde, kalıp harcı ve iskele için gerekli malzeme

	Keşfe esas ölçüleri	Günümüz ölçü birimiyle (m)
Kutren (Çapı)	13,5 zirâ	10,46
Arzen (Genişlik)	10 zirâ	7,58
Feshiyesi (açılıp/bozulması)	210 zirâ	159,18

37 Bina arşını veya mimar arşını olarak da bilinmektedir. Sedefkâr Mehmed Ağa'nın Kitâb-ı Mi'mâriyye (1023/1614) adlı eserinde arşının bölümlerini açıklayıcı bilgiler verilmekteyse de değeri hakkında herhangi bir kayda rastlanılmamaktadır. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin yayımladığı Süleymaniye Camii İnşaatı ile ilgili kayıtlar, bu konuda yapılacak çalışmalarda doğruluğu incelenebilecek ilk tespitlerden biri olup XVI. yüzyıl mimar arşınının değerini 73,3333 cm olarak vermektedir. 1841 yılında ise mimar arşınının değeri platin bir ayar arşını ile 75,7738 cm'lik bir standarda bağlanmıştır. Daha sonraki tarihlerde yapılan düzenlemelerle 75,775 cm kabul edilmişken bilâhare küsuratı yuvarlanarak 75,8 cm'ye tamamlanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Erkal, 1991, 411-413. Bu çalışma kapsamında incelenen belgelerin büyük çoğunluğu XIX. yüzyıl ve sonrasına tarihlendirildiğinde ölçü biriminin günümüz metrik ölçü birimindeki karşılığı 75,8 cm. olarak kabul edilmiş ve ölçü birimi çevirileri ona göre yapılmıştır.

38 BOA. EV.HMH.SSÜL.I 4/42 (G.131)

39 Saltanata ait vakıflar.

40 Mi'mârân-ı Hâssa Ocağı 1831 yılında lağvedilip yerine Ebniye-i Hâssa Müdürlüğü kurulmuştur. Müdürlük 1849'da Ebniye-i Hâssa Muavinliği'ne çevrilerek Umûr-ı Ticâret ve Nâfia Nezâreti'ne bağlanmıştır.

- Kemerin askıya alınması sonrasında ayak ile kemer arasında açılan rıhtımın dolgusu taş ilavesi, kum ve kireç kullanılarak onarılmalıdır. Bunun için gerekli malzeme ölçüleri aşağıdaki gibidir (Tab. 3):

Tab. 3: Dördüncü masif kemerde ayak ve kemer onarımında dolguda kullanılacak taş malzeme ölçüleri

	Keşfe esas ölçüleri	Günümüz ölçü birimiyle (m)
Tûlen (Uzunluk)	10 zirâî	7,58
Arzen (Genişlik)	3 zirâ	2,274
Kadden (Yükseklik)	5 zirâ	3,79

- Dolgulama işlemi tamamlandıktan sonra tempanda kaplama taşlarının yapılması gerekmektedir. Bunun için gerekli malzeme ölçüleri aşağıdaki gibidir (Tab. 4):

Tab. 4: Dördüncü masif kemerde ayak ve kemer onarımında tempanda kullanılacak taş malzeme ölçüleri

	Keşfe esas ölçüleri	Günümüz ölçü birimiyle (m)
Sülüs Kitaât: üçte bir parçalar		
Tûlen (Uzunluk):	3,5 zirâ	2,653
Kadden (Yükseklik):	5 zirâ	3,79

- Tahrip olmuş kemer kilit taşlarının onarımında ve mevcut dolu korkulukların yerleştirilmesinde kullanılacak ince yonu taşların ölçüleri aşağıdaki gibidir (Tab. 5):

Tab. 5: Dördüncü masif kemerde kullanılacak kemer kilit taşı ve mevcut dolu korkulukların ölçüleri

	Keşfe esas ölçüleri	Günümüz ölçü birimiyle (m)
Som Kafa Taşı		
Tûlen (Uzunluk):	27 zirâ-ı mi'mârî	2127,6
Mevcut dolu Korkulukların Yerleştirilmesi (Toplam 27 Boy)	1 zirâ-ı mi'mârî	0,758

- Kemer kilit taşlarının onarılması ve korkulukların yerine konulmasından sonra köprünün ilgili bölümünde döşeme bitim elemanlarının onarımında kullanılacak taşların ölçüleri aşağıdaki gibidir (Tab. 6):

Tab. 6: Dördüncü masif kemer üzerinde döşeme bitim elemanı olarak kullanılacak taşların ölçüleri

	Keşfe esas ölçüleri	Günümüz ölçü birimiyle (m)
Tûlen (Uzunluk)	15 zirâ	11,37
Arzen (Genişlik)	10 zirâ	7,58

- Tüm bu işlemler sonrasında Cısr-i Kebir'in⁴¹ altıncı dolu kemerinin yüzünde yapılacak küçük onarımlar için gerekli malzeme ölçüleri aşağıdaki gibidir (Tab. 7):

Tab. 7: Altıncı masif kemerin yüzünde açılan bağlantıların alçı ve kama ile doldurulması için gerekli malzemenin ölçüleri

	Keşfe esas ölçüleri	Günümüz ölçü birimiyle (m)
Kutren (Çapı)	13,5 zirâ	10,23
Arzen (Genişlik):	10 zirâ	7,58

Bir köprünün ayaktan döşeme bitim elemanına kadar sistematik inşasını tarif eden 1836 tarihli bu keşif defterinde bahsedilen kemer ve ayak, büyük ihtimalle Mimar Sinan tarafından onarılan kemer ve ayak ile aynı olmalıdır. Keşif sonrasında bir uygulamanın yapıp yapılmadığı bilgisine arşivlerde ulaşmak mümkün olmamıştır.

İstanbul ve yakın çevresi I. derece deprem bölgesi içindedir. Tarih boyunca birçok büyük depreme sahne olmuş bu coğrafyadaki depremlerin en yıkıcılarından bir tanesinin 6 Muharrem 1312 (10 Temmuz 1894) tarihinde saat 12.24'te gerçekleştiği bilinmektedir⁴². Aletsel büyüklüğü **10** olarak ölçülen afet sırasında⁴³, görgü tanıklarının ifadesine göre; İstanbul, Zeytinburnu, Küçükçekmece, Büyükçekmece'ye kadar uzanan sahil şeridinde deniz, 50 m geri çekilmiş ve beş dakika sonra oluşan tsunami kıyı şeridini vurmuştur⁴⁴. Söz konusu deprem sonrasında çalışmamıza konu olan köprü dışında; Kapalıçarşı, Heybeliada'daki Ruhban Okulu ile Ticaret Okulu, Sirkeci tren istasyonu, birçok camii ve kilise hasar görmüştür. Atina Rasathanesi Müdürü Eginitis'in hazırladığı rapora göre, aynı depremde birçok yeraltı su kaynağı yer değiştirmiştir⁴⁵.

Deprem sonrasında devlet, öncelikle başkent merkezde, sonrasında ise afetin etkili olduğu yakın çevrede yıkımın izlerini silmeye çalışmıştır. Bu kapsamda, 1 Eylül 1310 (13 Eylül 1894) tarihinde çıkarılan bir emir doğrultusunda, Büyükçekmece Köprüsü'nde incelemeler yapılmış ve sonuçlar 22 Eylül 1310 (4 Ekim 1894) tarihinde hazırlanan raporla arşivlerdeki yerini almıştır⁴⁶. Yollar ve Geçitler Müdürlüğünde başmühendis olan Seyyid Abdurrahman tarafından hazırlanan bu raporda deprem sonrasında yapıda meydana gelen hasarın boyutları gözler önüne serilmektedir. Raporda;

41 Büyük Köprü

42 Merkez üssü Marmara'daki Prens Adaları olan bu deprem tarihte "Küçük Kıyamet" olarak anılmaktadır. Deprem İstanbul dışında Yanya, Bükreş, Girit, Yunanistan, Konya ve Anadolu'nun büyük bir kesiminde hissedilmiştir (Özkılıç, 2015).

43 Detaylı bilgi için bkz. Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü, Bölgesel Deprem-Tsunami İzleme ve Değerlendirme Merkezi, Deprem Bilgileri, Tarihsel depremler <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/deprem-bilgileri/tarihsel-depremler/>

44 Özkılıç, 2015, 32-36

45 Özkılıç, 2015, 12-14.

46 BOA T.1981/65-1 (G.431) (1310/ 1894).

- Yapının Silivri tarafındaki gözlerinden üçünün çatlamış, bir kemeri dengesinden çıkmış olduğu, bu sebeple köprünün bahse konu bölümlerinin yıkılarak yeniden inşa edilmesi gerektiğinden⁴⁷,
- Büyükçekmece kasabası tarafında kalan kısımdaki⁴⁸ kemerin, neredeyse yarısının taşlarının ara kesitlerinden⁴⁹ ayrılmış ve ayaklardan birinin oturmuş olduğundan ve bu bölümün yıkılarak yeniden yapılmasının köprü sağlığı için elzem olduğundan,
- Köprünün İstanbul tarafında kalan kesiminde, birinci kemerden itibaren 112 metre uzunluğundaki kanat duvarlarının⁵⁰ 47 metre uzunluğundaki bir kısmının, geriye kalanların da her iki taraftan kaplama⁵¹ duvarlarının tamamen yıkılmış olduğundan,
- Yapıdaki bu sorunun çözümü için dolguda yok olmuş taşların tamamlanması, sonrasında oluşturulan yeni dolgunun hidrolik kireç harcıyla birbirine tutturularak tek parça haline getirilmesi ve bahse konu dolgunun tempanda yüz taşlarıyla sonlandırılmasından,
- Depremin yol açtığı tahribatlar dışında, zamanla köprü taşlarının arasının açılmış olduğundan, bunun giderilebilmesi için taş aralarının kama ve derz ile birbirlerine raptının gerektiğinden,
- Köprünün sadece su yüzeyinde takip edilebilen bölümleri için hasar tespiti yapılabildiğinden, temellerde yapılacak incelemenin ileride ayakların yıkımından sonra mümkün olabileceğinden,
- Üç tarafı muntazam duvarlarla çevrilmiş suni adalardan 332 metre uzunluğunda olanının⁵² noksan taşların tamirinde su kireci kullanılması gerektiğinden bahsedilmektedir.

12 Mayıs 1317 (25 Mayıs 1901) tarihli bir başka evrak, Başmühendis Seyyid Abdurrahman tarafından hazırlanan rapordan sonra Büyükçekmece Köprüsü'nde bir onarımın yapılmamış olduğunu düşündürmektedir⁵³. Çatalca Mutasarrıfı Mustafa Cevad'ın Ticaret ve Nafia Nezaretine göndermiş olduğu söz konusu evrakta⁵⁴;

47 Silivri yönündeki dördüncü köprünün sondan dördüncü ve altıncı kemerleri ve bunların oturduğu ayaklar olmalıdır.

48 Keşif defterinde bu bölgenin çizimde ayn (ع) harfiyle işaretlendiği bildirilmektedir ki buradan keşif sırasında bir plan oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Ancak maalesef Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivlerinde yapılan incelemelerde ekli plan ya da krokiye rastlanılmamıştır.

49 Ara kesit olarak günümüz Türkçesi ile sadeleştirdiğimiz bölüm orijinal metinde fasl-ı müşterek olarak geçmektedir.

50 Burada kanat duvarı olarak anılan duvar tempın olmalıdır.

51 Tempın yüz taşı.

52 İki ve üç nolu köprüleri birbirine bağlayan ada.

53 BOA T_2101_95 (G.706).

54 Yazı Ticaret ve Nafia Nezareti'nin Çatalca Mutasarrıflığına gönderdiği 9 Mayıs 1317 (22

- Nezaret tarafından Büyükçekmece'deki köprünün tamiratı için keşif evrakının hazırlanmasının istendiği,
- Söz konusu köprünün tarihi eser olması sebebiyle keşfinin önemli olduğu, bu nedenle Mülhakat Sermühendisi'nin yanına Ticaret ve Nafia Nezareti'nden bir fen heyetinin görevlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Mutasarrıf Mustafa Cevad Bey'in talebinin nezaret tarafından olumlu karşılandığı Turuk ve Meabir Müdürü⁵⁵ Yusuf Razi Bey tarafından keşif yapılmak üzere merkez mühendisi Halid Bey ile Müfettiş Tevfik Beylerin görevlendirildiğini bildiren 26 Mayıs 1317 (11 Haziran 1901) tarihli yazıdan anlaşılmaktadır⁵⁶.

Yüzyılın başına tarihlendirilen ve yukarıda anılan yazışmalardan sonra köprü, arşiv belgelerinde bir daha, I. Dünya Savaşı'nın yoğun olarak yaşandığı 1917-1918 yıllarında yer bulmuştur. Kronolojik bir sıra ile ele alınacak bu yazılardan ilki, Büyükçekmece Kaymakamı Ulvi Bey tarafından 17 Teşrin-i Evvel 1333 (17 Ekim 1917) tarihinde kaleme alınmıştır⁵⁷. Çatalca Mutasarrıfına hitaben yazılmış yazıda;

- İstanbul-Silivri yolu üzerindeki Büyükçekmece Köprüsü'nün acilen tamir edilmesi gerektiği,
- Köprü üstünde döşeli olan kaldırımların bozuk olduğu, bu sebeple yapının arabaların geçişlerine müsait olmadığı,
- İstanbul'dan uzman bir mühendisin keşif için Büyükçekmece'de görevlendirilmesi gerektiği bildirilmiştir.

Büyükçekmece Kaymakamı Ulvi Bey'in yazısı üzerine Çatalca Mutasarrıflığı tarafından görevlendirilen Çatalca Nafia Başmühendisi Hüseyin Hami Bey, 31 Teşrin-i Evvel 1333 (31 Ekim 1917) tarihinde İstanbul Vilayeti Turuk ve Meabir Müfettişliği'ne sunulmak üzere son derece kapsamlı bir durum tespit raporu hazırlamıştır⁵⁸. Raporda;

- Köprünün Mimar Sinan mahallesi tarafından başlayarak 4-5 numaralı kemerler arasındaki ayağının çöktüğü⁵⁹, çöküntünün günden güne devam ettiği, bu sebeple kemerlerin yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı,
- Yine aynı yönde 4 numaralı kemerin kilit taşından sonra 2. sıra taşından itibaren tonozun 8 cm kadar ayrıldığı,
- Yapının birinci kısmını takiben 5 gözden ibaret olan ikinci parçasında 4 numaralı kemer tonozunda da aynı tehlikenin görüldüğü,

Mayıs 1901) tarihli yazının cevabi yazısıdır. Arşivde ilk yazının evrakını tespit etmek mümkün olmamıştır.

55 Yollar ve Geçitler Müdürü.

56 BOA T_2101_95 (G.706).

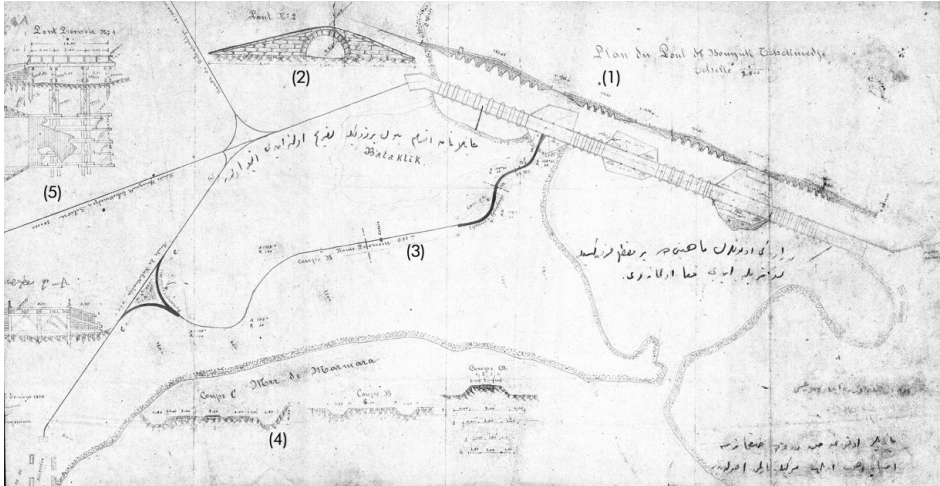
57 BOA T_2675_34 (G.275).

58 BOA T.2664_67 (G.421).

59 Bahse konu ayaklar, kuvvetle muhtemel, Mimar Sinan'ın *Tuhfetü'l-Mi'mârîn*'de kendisinin onardığını söylediği, diğer taraftan 1836 yılında hazırlanan keşif defterinde [BOA. EV.HMH. SSÜL.I 4/42 (G.131)] bahsedilen ayaklar ile aynı ayaklardır.

- Yapı genelinde tüm ayaklarının içi boş/oyuk olduğu için tamirinden önce köprü üzerindeki kaldırımların kaldırılarak boş ayakların içi, tonozun sathı ve üstü muayene edilerek yeniden keşfinin yapılmasının gerektiği,
- Yapının bütün tonozlarının cephe ve dahilindeki taşlarının kırılmak suretiyle köprünün harap olmasına neden olabileceği, yapı üzerinden geçişlerin durdurulması gerektiği, bunun için Mimar Sinan tarafında ayrıca geçici bir geçit yapılmasının yerinde bir iş olacağı,
- Büyükçekmece Kaymakamının talebi üzerine Harbiye Nezareti'nden ustalarla beraber 150 asker ve 16 arabanın gönderildiği, köprünün büyüklüğü ve tarihi değeri sebebiyle asıl şekli bozulmamak şartıyla büyük bir tamir işlemine tabi tutulacağından yapının aslına uygun tamirati için müfettiş gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Rapor ekinde ayrıca, köprünün vaziyet planı ve silüetleriyle yukarıda bahsi geçen üçüncü bağlantı döşemesinden ayırdıkları yol güzergâhının plan ve kesitlerini içeren bir çizim bulunmaktadır (Çiz. 2)⁶⁰. Çizimden; Silivri yönündeki dördüncü köprünün kullanıma kapatıldığı, üçüncü bağlantı döşemesinin güneyinden ayrılan bir toprak yolun, köprünün bitiş hattına oranla biraz daha güneyden yine Silivri-Çatalca yoluna bağlandığı anlaşılmaktadır.

- (1) Köprü vaziyet planı ve silüet çizimi / Bridge's layout plan and silhouette
- (2) Köprünün güneybatısındaki tek açıklıklı taş menfez / The single-span culvert on the southwest of the bridge
- (3) Silivri yönündeki son bağlantı döşemesinden Çatalca-Silivri istikametine bağlanan yeni yol güzergâhı / The new access road on Silivri direction connecting to Çatalca-Silivri destination.
- (4) (5) Yeni yol güzergâhına ait kesitler / Sections of the new access road.

Çiz. 2: Hüseyin Hami Bey'in 31 Teşrin-i Evvel 1333 (31 Ekim 1917) tarihinde İstanbul Vilayeti Turuk ve Meabir Müfettişliği'ne sunduğu Rapor Eki çizim.

Turuk ve Meabir Müfettişliğinden Zühdü Bey'in bu kapsamlı rapora cevabı 15 Kanun-ı Evvel 1333 (15 Aralık 1917) tarihinde gelmiştir⁶¹. Yazıda;

- Büyükçekmece Köprüsünün tamiri hakkında İdare-i Umumiye'ye sunulan rapor üzerine gerekenin yapılmasının tebliğ edildiği,
- Bununla birlikte yukarıda anılan ve Turuk ve Meabir Müdüriyeti mühendis yardımcısı Toros Efendi tarafından çizildiği anlaşılan büyük projeden 1/2500 ölçekli bir kroki çizilerek plana geçici geçidin istikametleri ve uzunluklarının ilave edilmesi,
- Yine aynı planda deniz sahili ile göl ilişkisinin, ayrıca köprü uzunluğu boyunca zeminin ve ayakları muhafaza eden kara kısımlarının gösterilmesi,
- Köprü'nün mevcut durumunun kroki üzerinde işaretlenmesi ve kemerin uzun kesitinin eklenmesi,
- Yapının hasar gören yerlerinin bu çizimlerde gösterilmesi ve
- Geçici olarak yapılacak ahşap köprü'nün kesitlerinin çizilmesi istenmiştir.

Zühdü Bey imzasıyla çıkan bu yazıya cevap niteliğindeki yazı 21 Mayıs 1334 (1918) tarihinde Çatalca Nafia Ser Mühendisi Hüseyin Hami Bey tarafından kaleme alınır⁶². Turuk ve Meabir Müdüriyeti'ne hitaben yazılan yazıda;

- Köprü mevkiinin takeometre ile yapılan haritası ve uzunluğuna kesitinin gönderildiği,
- Köprü'nün muntazam haritasının yapılması meselesine gelince Mart sonuna kadar havaların son derece rüzgârlı olması sebebiyle köprü civarında ve altında çalışmanın mümkün olamayacağı,
- Gönderilen planın ufak tefek eksikliklerinin köprü mevkiinde yapılacak tetkikat ve bazı yerde icap eden sondaj işi yapıldıktan sonra giderebileceği, bunun için gönderilen iki adet plandan aslı alınarak kopya olunan planın iade edilmesi istenmiştir.

Yazıdan da anlaşılacağı üzere Hüseyin Hami Bey hava muhalefeti nedeniyle ölçüm yapılamadığını bu nedenle yapının doğru bir haritasının çizilemeyeceği, bunun yerine gönderilen planda⁶³ ufak tefek noksanlarının tamamlanarak rapor ve keşif evrakının düzenlenebileceği konusunda ısrarcıdır.

Bu yazışmalardan ayrı olarak; Zühdü Bey'in 25 Mayıs 1334/1918 tarihinde hazırladığı bir özel notta⁶⁴;

- Büyükçekmece Köprüsü'nün büyük ölçekli ve detaylı plan ve krokisinin yapılması gerektiğini, bu krokide yapılan yeni geçidin istikameti,

61 BOA T_2675_34 (G.277).

62 BOA T_2675_52 (G. 433).

63 BOA PLK.p 04509.

64 BOA T_2675_52 (G.443).

uzunluğuyla yeni ve eski yapıların göl ve Marmara Denizi ile olan ilişkisinin gösterilmesini istendiğini,

- Turuk ve Meabir Müdüriyeti mühendis yardımcısı Toros Efendi'nin notun hazırlandığı dönemde o bölgede olduğu ve civardaki işlere nezaret ettiği için köprü ve çevresiyle ilgilenemeyeceği,
- Bu sebeple Turuk-ı Hususiye (hususî yollar) Mühendisi M. Golliery köprü ve civarının muntazam projesini hazırlamak üzere görevlendirdiğini⁶⁵,
- Projenin muntazam olarak yapılmasının takdire değer olduğunu, ancak birkaç saat içinde yapılacak profilin beş ayda gönderilememesinin dikkatten kaçmadığını,
- Şahsi olarak yazdığı bu evrakın Heyet-i Fenniye tarafından tereddütle karşılanmaması için söz konusu olan plan, kroki ve profil hakkında tafsilatlı bilgileri daha sonra aktaracağını bildirmektedir.

Ayrıca Büyükçekmece Köprüsü'nde yapılacak işlere müfettiş tayin edilen Zühdü Bey'in 16 Kasım 1917 tarihinde köprü mahallinde incelemelerde bulunduğu kaleme aldığı 28 Mayıs 1334/1918 tarihli rapordan anlaşılmaktadır⁶⁶: Köprünün eski eser olduğu vurgusuyla başlayan rapor içeriğinde;

- Askeriyeden gönderilen 150 kişilik usta grubu ve altı nakliye arabasının 600 metre uzunluğunda geçici bir geçidin toprak düzlemesini bitirmek üzere olduğundan,
- Bu askerlerin 5 ay çalışıp, bir aydan beri de işi bırakmış olduklarından,
- Köprünün kaldırım taşlarının tamamen söküldüğü ve cüzi bir kısmının kırıldığından,
- Köprünün çatlak ve oyuk mahallerinde hiçbir şey yapılmadığından,
- Geçici yolun aslında kumlu olduğundan ve geçici olarak inşa edildiğinden kırma taş gerekli olmamasına rağmen 1/3'lük kısmına taş döşendiğinden,
- Bu gayret asıl köprünün tamirine sarf edilmiş olsaydı yerinde bir hizmet olacağından detaylı bir şekilde bahsedilmiştir.

Hüseyin Hami Bey'in 21 Mayıs 1334 (1918) tarihinde yazdığı ve yukarıda detayları verilen yazının Turuk ve Meabir Müdüriyeti Fen Heyeti tarafından incelendiği 22 Temmuz 1334 (1918) tarihli cevabi yazıdan anlaşılmaktadır⁶⁷. Yazıda;

- Köprünün küçük oranda bir krokisinin yapılarak hasar gören yerlerinin kırmızı ile işaret edilebileceği, bu şekilde köprünün mevcut halinin gösterilebileceği,

65 BOA PLK.p.03375, PLK.p.05376 (a), PLK.p.05376 (b).

66 BOA T_2675_9 (G.70).

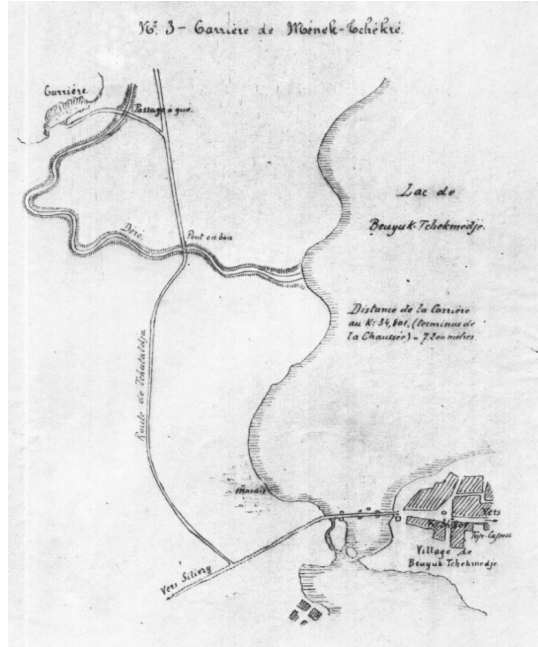
67 BOA T_2675_52 (G.435, 437, 439).

- Yapılmış olan boyuna kesitin gerek ölçüm gerekse çiziminde çok zahmet ve emek harcanmasına rağmen asıl maksada hizmet etmediği,
- Müfettiş tarafından mahalline gönderilen yazıda köprü'nün mevcut halini göstermek üzere çizilen resim için ölçümlere girililmeyip daha önceden gayet tafsilatlı olarak yapılmış olan resimden tafsilatın alınarak kullanılması tavsiye edildiği halde bir profil çıkarılarak gönderildiği, ki bunun da işgüzarlık olduğu,
- Gelen evrakın iadesi, köprü mevki ile mevcut durumunu gösteren krokisinin müfettişliğin arzu ettiği şekilde yapılıp gönderilmesi gerektiği açıkça ifade edilmiştir.

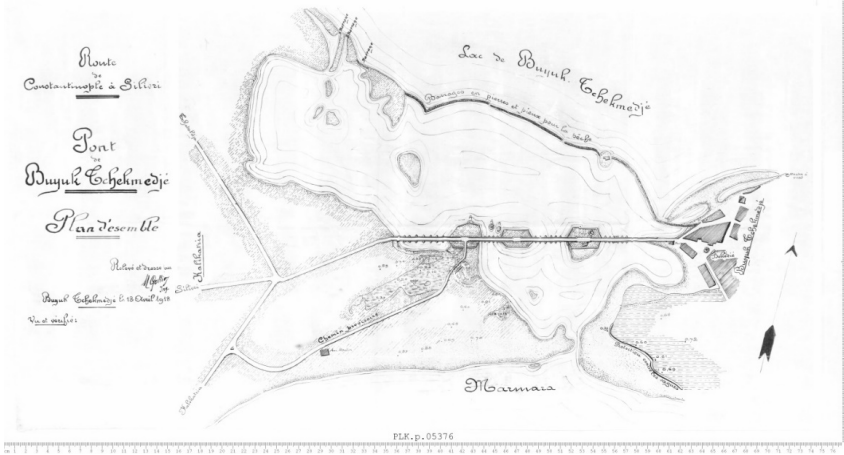
Yazışma trafiği, Turuk ve Meabir Müdiriyetinin Çatalca Sancağı Başmühendisliğine gönderdiği 25 Temmuz 1334 (1918) tarihli yazı ile son bulmaktadır⁶⁸. Yazı, Turuk ve Meabir Müdüriyeti Fen Heyeti kararını Çatalca Sancağı Başmühendisliğine bildiren üst yazıdır.

Böylelikle Turuk ve Meâbir Müfettişi Zühdü Bey ile Çatalca Nafia Başmühendisi Hüseyin Hami Bey arasındaki fikir uyuşmazlığında Zühdü Bey galip gelmiş ve bugüne kadar yapı ve yakın çevresi hakkında en eski ve detaylı bilgileri veren çizimler M. Golliery tarafından hazırlanmış ve arşivlerdeki yerini almıştır (Çiz. 3-9).

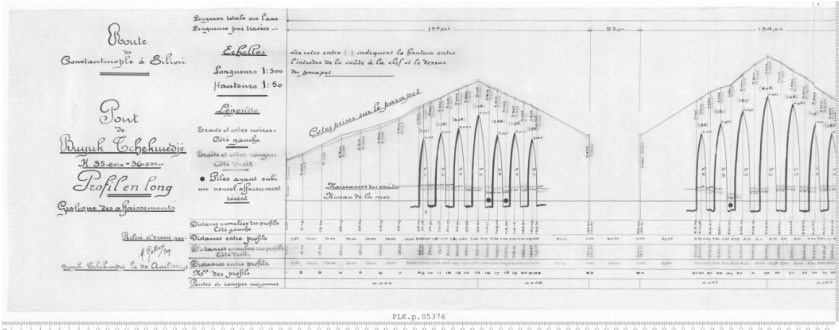
Çiz. 3: M. Golliery tarafından çizilmiş köprü ve yakın çevre ilişkisini gösteren 1/2500 ölçekli vaziyet planı (BOA PLK.p.03375).

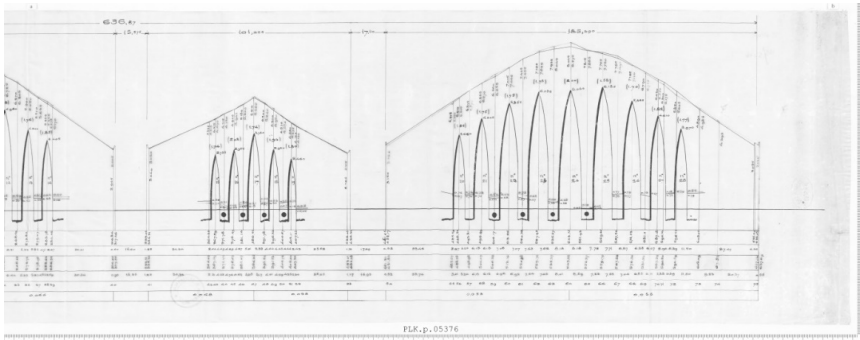
68 BOA T_2675_34 (G.277).

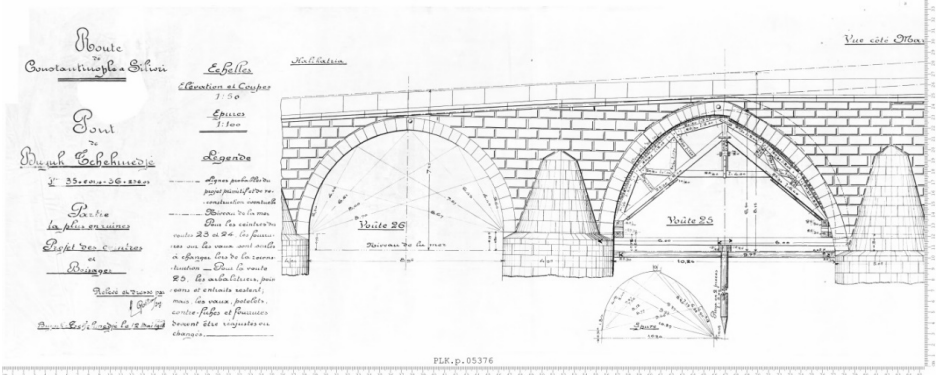
Çiz. 4: M. Gollery tarafından çizilmiş köprü vaziyet planı (BOA PLK.p.05376).

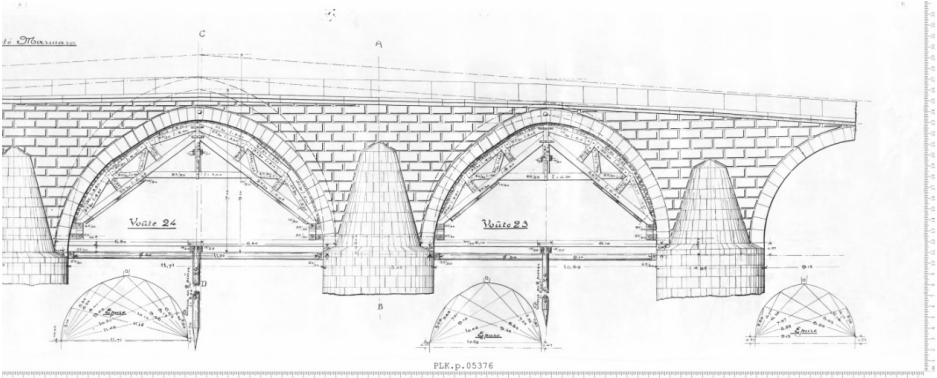
Çiz. 5: M. Gollery tarafından çizilmiş İstanbul yönündeki birinci ve ikinci köprülere ait kesitler. Çizimlerde hasar görmüş ayaklar siyah nokta ile gösterilmiştir. (BOA PLK.p.05376).

Çiz. 6: M. Gollery tarafından çizilmiş üçüncü ve dördüncü köprülere ait kesitler. Çizimlerde hasar görmüş ayaklar siyah nokta ile gösterilmiştir. (BOA PLK.p.05376)

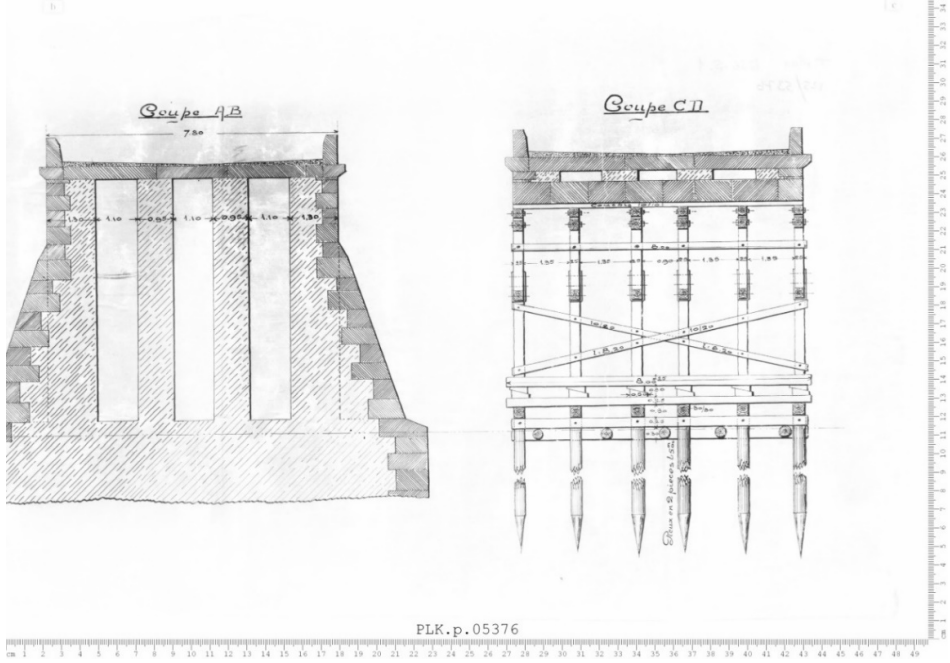
Çiz. 7: Silivri yönündeki dördüncü köprü cephe görünüşü, sağda ayağın bataklık zeminde oturması sonucu bozulmuş kimeri (BOA PLK.p.05376).

Çiz. 8: Silivri yönündeki dördüncü köprü cephe görünüşü, solda ayağın bataklık zeminde oturması sonucu bozulmuş kimeri (BOA PLK.p.05376).

Çizimler detaylı bir şekilde incelendiğinde; 18 Nisan 1918 tarihinde Silivri yönündeki dördüncü köprü'nün kullanıma tamamen kapatıldığı, bu köprü öncesindeki bağlantı döşemesinin güney istikametinden çıkan yeni bir güzergâhın Silivri yoluna bağlantıyı sağladığı görülmektedir⁶⁹. Yine aynı çizimlerde İstanbul yönündeki birinci köprüde iki, ikinci köprüde bir, üçüncü köprüde dört ve Silivri yönündeki dördüncü köprüde dört ayakta sorun olduğu haritalanmıştır. Ayaklardaki sorunlar dışında, Silivri yönündeki dördüncü köprü'nün mansap cephesi görünüşünden üretilen iki çizimden, kemerlerin dengede olmadığı anlaşılmaktadır.

69 Bu durum Colliery'in yaptığı çizim öncesinde Çatalca Nafia Başmühendisi Hüseyin Hami Bey'in hazırlanmış olduğu 31 Ekim 1917 tarihli raporun eki planda da tespit edilmiş bir husustur. Bknz, BOA PLK.p 04509.

Çiz. 9: Köprü ayak kesiti ve kemer içinde ahşap askı iskelelerinin gösterimi, M. Golliery⁷⁰.

Sonuç

Bu çalışmada Büyükçekmece Köprüsü'nün inşası sonrasında geçirdiği onarımların izleri yapının mimarına ait biyografi ve monografileri ile devlet arşivlerinde yer alan çeşitli belgelerde araştırılmıştır.

Silvri yönündeki son köprü'nün memba cephesinde yer alan kitabe köşkünün iç kısmında Derviş Mehmed'in hattı ile kaleme alınan beş satırlık Arapça kitabedeki tarih beyti ebcedi yapının inşaatına, Sultan Süleyman Hân döneminde başladığını ve Selim Han döneminde, 975 (1567/1568) yılında, tamamlandığını göstermektedir. Aynı kitabenin sağ kenarındaki paye üzerinde yazan *Amali Yusuf Bin "Abdullah"* (Abdullah oğlu Yusuf'un eseridir) ibaresi köprüyü yapan mimarın adını vermektedir. Mimar Sinan'ın eserleri üzerinde bilinen tek imzası olan bu levhada, tanındığı ad yerine sadece Yusuf adının yazılmış olması onun daima alçak gönüllü olduğunun bir belirtisi olarak kabul edilmektedir.

Mimar Sinan ve yapıtlarıyla doğrudan ilişkilendirilebilen yedi adet özgeçmiş nitelikli yazma eser bulunmaktadır. Bunlardan beşi Mimar Sinan'ın anlatımıyla arkadaşı,

70 BOA PLK.p.05376.

şair nakkaş ve biyografi yazarı, Sâi Mustafa Çelebi tarafından kaleme alınmıştır⁷¹. Sinan, redaksiyonu yapılmış ya da yapılmamış, bu biyografilerin büyük bir çoğunluğunda inşa ettiği ya da başmimar olarak inşasında katkıda bulunduğu eserleri listelemiştir. Mimarın biyografilerinde inşa ettiğini ifade ettiği on iki köprü içerisinde Büyükçekmece Köprüsü'ne ayrıca önem verdiği görülmektedir. Biyografilerinden *Tezkiretü'l Ebniye*'de köprüyü inşa ettiğinden manzum bir şekilde bahsetmiş, *Tezkiretü'l-Bünyân*'da kendi önemsedığı altı yapıdan⁷² biri olarak çalışmamıza konu köprünün yapımı ve inşa serüvenini ayrıntılarıyla anlatmış, *Tuhfetü'l-Mi'mârîn*'de ise sel felaketi sonrasında köprünün bazı ayaklarının hasar gördüğünü ve yeniden inşa edildiğini ifade etmiştir. Mimar Sinan'ın biyografilerinde listelediği 400'ü aşkın eseri arasında Tarihi Büyükçekmece Köprüsü'ne ayrıca bir bölüm ayırması, öte yandan yine onca eseri arasında "*Amali Yusuf Bin Abdullah*" (Abdullah oğlu Yusuf'un eseridir) ifadesiyle adını sadece bu eserine yazdırması Sinan'ın bu esere verdiği önemi göstermesi açısından önemlidir.

Mimar Sinan'a ait biyografi ve monografiler dışında Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli'de "Sultan Yolu" olarak adlandırılan güzergâhı üzerinde inşa edilmiş Büyükçekmece Köprüsü'nün yapımı sonrasında geçirdiği onarımları konu alan birçok keşif belgesini Osmanlı arşivlerinde tespit etmek mümkün olmuştur. Keşif defterleri yapının bahse konu yüzyıllar boyunca genel durumu hakkında önemli bilgiler sunsa da keşiflere esas onarımların yapılıp yapılmadığına ilişkin net bir veriye ulaşmak mümkün olmamıştır. Bu belgelerden elde edilen en önemli bilgi 4. köprü ayaklarında çökme ve kemer deformasyonu gibi yapısal problemlerin belli aralıklarla tekrar ettiğidir. Özellikle 1894 depremi sonrası bu bölümün ciddi hasar gördüğü anlaşılmaktadır. Köprü hakkında en kapsamlı bilgi veren belgeler 1917-1918 yıllarına ait rapor ve rölöve çizimlerdir. M. Golliery tarafından hazırlanan yapı ve yakın çevresiyle ilgili detaylı bilgiler sunan bu çizimlerde verilen ölçüler, yapının günümüzdeki ölçüleriyle büyük oranda örtüşmektedir. Buna ek olarak söz konusu çizimler, mevcut durumda gözlemlenen, kemer deformasyonlarının o yıllarda var olduğunu göstermesi açısından da öneme sahiptir.

71 Adsız Risale, Risâle-i Mi'mârîyye, Tuhfetü'l Mi'mârîn, Tezkiretü'l-Ebniye, Tezkiretü'l-Bünyân.

72 Şehzade Camii, Kırkçeşme Suyolları ve su kemerleri, İskender Çelebi Bahçesi'nde Su Kuyusu ve Su Dolabı, Büyükçekmece Köprüsü ve Edirne Selimiye Camii.

KAYNAKÇA

- Aksoy, İ. H. (1986). Büyükçekmece Köprüsü Temel İnşaatı. *II. Uluslararası Türk İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi- Bildiriler II*, 145-155. İstanbul: İTÜ Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Derneği.
- Aktepe, M. (1988). Abdülhamid I. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C.1, 213-216), İstanbul: TDV yayınları.
- Altınay, A. R. (1931), *Mimar Sinan*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Bedlek, E. Y. (2015). *Büyükçekmece Menzil Külliyesi ve Mimar Sinan. Büyükçekmece Menzil Complex and Great Sinan*. İstanbul: Büyükçekmece Belediyesi Kültür Yayınları.
- Bozkurt, O. (1952). *Koca Sinan'ın Köprüleri. XVI. Asır Osmanlı Medeniyeti İçinde Sinan, Köprülerin Mimari Bakımdan Tetkiki, Silüet ve Abide Kıymetleri*. İstanbul: Pulhan Matbaası.
- Çeçen, K. (1988). Sinan'ın Yaptığı Köprüler. *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri I*, 429-438. İstanbul: T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını.
- Çulpan, C. (2002). *Türk Taş Köprüleri: Ortaçağ'dan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Demircanlı, Y.Y. (1989). *İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları
- Er, R. (2008). Risale. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C.25, 112-113), İstanbul: TDV yayınları.
- Erdoğan, M. (1953). Osmanlı Mimari Tarihinin Arşiv Kaynakları. *Tarih Dergisi* (3/5-6), 95-122.
- Erkal, M. (1991). Arşın. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C.3, 411-413), İstanbul: TDV yayınları.
- Eyice, S. (1992). Büyükçekmece Köprüsü. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C.6, 520-521), İstanbul: TDV yayınları.
- Kılıç, O. (2001). Mühimme Defterlerine Göre 16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Doğal Afetler (Fırtınalar, Su Baskınları, Şiddetli Soğuklar ve Yıldırım Düşmesi Olayları). Kemal Çiçek (Ed.), *Pax-Ottomana: Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, 793-820, Ankara: Sota & Yeni Türkiye.
- Kunter, H. B. (1942). Kitabelerimiz. *Vakıflar Dergisi* (2), 431-457.
- Kuran, A. (1986). *Mimar Sinan*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları

- Meriç, R. M. (1965). *Mimar Sinan: Hayatı, Eseri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Miroğlu, İ. (1989). Mimar Sinan Dönemi Osmanlı Toplum Yapısı. *Vakıf Haftası Dergisi* (6), 31-43.
- Mülayim, S. (2013). *Sinan bin Abdülmennan. Bir Dünya Mimarının Hayat Hikayesi, Eserleri ve Ötesi*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Noyan, T. (2012). *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde 1587-1589*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Ortaylı, İ. (2006). *Osmanlı Barışı*. İstanbul: Ufuk Kitap.
- Öz, Y. (2012). Tezkire. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C.41, 68-69), İstanbul: TDV yayınları.
- Öziş Ü., Özdemir Y., Atalay A. (1997). Sinan Dönemi Türk Taş Köprüleri. *Türkiye İnşaat Mühendisleri Odası 14. Teknik Kongresi, 23-25 Ekim 1997*, 1145-1160. İzmir: İnşaat Mühendisleri Odası İzmir Şubesi. Yayın no.26.
- Özkılıç, S. K. (2015). *1894 Depremi ve İstanbul*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pakalın, M.Z. (1971). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Sâi Mustafa Çelebi. (1989). Mimar Sinan ve *Tezkiret'ül Bünyan*. (M. Sözen Ed., Çev. S. Saatçi) İstanbul: MTV Film Yelevizyon Sanayi ve Tic.
- Sâi Mustafa Çelebi. (2002). *Yapılar Kitabı: Tezkiret'ül Bünyan ve Tezkiret'ül Ebniye: Mimar Sinan'ın Anıları*. (H. Develi, Ed., Çev. H. Develi ve S. Rifat): İstanbul Koçbank.
- Sâi Mustafa Çelebi (2006). *Sinan's Autobiographies Five Sixteenth-Century Texts*. (G. Necipoğlu, Ed., Çev. H. Crane ve E. Akın) Leiden: Brill.
- Sönmez, Z. (2014). *Mimar Sinan Tarihi: Yazma ve Belgelerle*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Şeşen, R. (1988), Mimar Sinan ile İlgili Yazmalar. Zeki Sönmez (Ed.), *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, 269-276, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tuğrul, N. (1944). Büyükçekmece Köprüsü. *Arkitekt (XIV)*, 5-6.

Çevrimiçi Kaynaklar

<http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/deprem-bilgileri/tarihsel-depremler/24.12.2022>

Arşiv Kaynakları

BOA A.DVNSMHM 5-626

BOA, C..NF..50-2451 (15 Temmuz 1787 / 29 Ramazan 1201)

BOA, AE.SABH.I_203/13559-3 (30 Ağustos 1787 / 16 Zilkade 1201)

BOA, EV.HMH.SSÜL.I 4/42 (G.131) (1836 / 1252)

BOA, T.1981/65-1 (G.431) (4 Ekim 1894 / 22 Eylül 1310)

BOA, T_2101_95 (25 Mayıs 1901 / 12 Mayıs 1317)

BOA, T_2675_34 (G.275) (31 Ekim 1917 / 17 Teşrîn-i Evvel 1333)

BOA, BOA T.2664_67 (G.421). (31 Ekim 1917 / 31 Teşrîn-i Evvel 1333)

BOA, T_2675_34 (G.277) (15 Aralık 1917 / 15 Kanun-ı Evvel 1333)

BOA, T_2675_52 (G. 435) (22 Temmuz 1918 (1334)

BOA, T_2675_52 (G. 437) (22 Temmuz 1918 (1334)

BOA, T_2675_52 (G. 439) (22 Temmuz 1918 (1334)

BOA, T_2675_9 (G.70) (28 Mayıs 1918 / 1334).

BOA PLK.p 04509

BOA PLK.p 03375

BOA PLK.p 05376 (25 Mayıs 1918 / 1334)

Hakem Değerlendirmesi: Çift “kör” hakem incelemesi.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek aldığını beyan etmemiştir.

Peer-review: Double-blind peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi | *Ege University, Faculty of Letters*
Sanat Tarihi Dergisi | *Journal of Art History*
ISSN 1300-5707 | e-ISSN 2636-8064
Cilt: 32, Sayı: 2, Ekim 2023 | *Volume: 32, Issue: 2, October 2023*

Sahibi (Owner): Ege Üniv. Edebiyat Fak. adına Dekan (On behalf of Ege Univ. Faculty of Letters, Dean): Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ ♦ Editörler (Editors): Dr. Ender ÖZBAY, Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY ♦ Yayın Kurulu (Editorial Board): Prof. Dr. Semra DAŞCI, Doç. Dr. Lale DOĞER, Doç. Dr. Sevinç GÖK İPEKÇİOĞLU ♦ İngilizce Editörü (English Language Editor): Dr. Öğr. Üyesi Elvan KARAMAN MEZ ♦ Yazı İşleri Müdürü (Managing Director): Doç. Dr. Hasan UÇAR ♦ Sekreteryaya - Grafik Tasarım/Mizampaj - Teknik İşler - Strateji - Süreç Yönetimi (Secretariat - Graphic Design/page layout - Technical works - Strategy - process management): Ender ÖZBAY

[İnternet Sayfası \(Açık Erişim\)](#) | [Internet Page \(Open Access\)](#)

DergiPark
AKADEMİK
<https://dergipark.org.tr/std>

Sanat Tarihi Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal of Art History is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in April and October.

